

3. Пошивайло Ігор. Освячені глиною. Народне мистецтво. 2000. №1-2. 64 с.
4. Пошивайло Олесь. Українська академічна керамологія ХХІ сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ (2001–2005). Опішне: Українське Народознавство, 2007. Кн.1. 776 с.
5. Смерж Л. Розповіді про незабутнє і незабутніх (спогади). Опішне: Українське Народознавство, 2017. 864 с.
6. Спогади Леоніда Смержа (1927 – 2009). [Аудіододаток до: Зубань Вікторія. Звіт про керамологічну експедицію]. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. DVD фонд. № 657.
7. Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Науковий збірник за минулі літа. Київ – Опішне: Молодь – Українське народознавство, 1993. Кн.1. 520 с.

УДК 94(477)“1921/1991”:378

Тарас Найденко
(Полтава, Україна)

СПЕЦИФІКА ДИЗАЙНУ РАДЯНСЬКОГО ІДЕОЛОГІЧНОГО ПЛАКАТУ НА ОСВІТЯНСЬКУ ТЕМАТИКУ

У статті на засадах системного, семіотичного, порівняльно-історичного підходів аналізується специфіка дизайну радянського ідеологічного плакату на освітрянську тематику. Художні образи, представлені на плакатах, розглядаються у двох дискурсах: ідеологічному та повсякденному. Показано, що у художніх репрезентаціях образу вчителя відбилася еволюція радянського суспільства, його структура, місце освітян у радянській системі, вікова та гендерна специфіка їхньої роботи. Визначено інтерпретацію місця учителя в соціумі, а також адаптацію художньої мови масового мистецтва до завдань соцреалізму. З'ясовано вплив агітації та пропаганди радянського повсякдення на відображення образу вчителя у семіотичному тексті плакату.

*Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Дизайн-освіта майбутніх фахівців: проблеми та перспективи»*

Ключові слова: *ідеологія, СРСР, освітяни, плакат, масове мистецтво, пропаганда*

The article analyzes the specifics of the design of the Soviet ideological poster on educational topics on the basis of systemic, semiotic, and comparative-historical approaches. The artistic images presented on the posters are considered in two discourses: ideological and everyday. It is shown that the evolution of Soviet society, its structure, the place of educators in the Soviet system, and the age and gender specificity of their work were reflected in the artistic representations of the image of the teacher. The interpretation of the teacher's place in society, as well as the adaptation of the artistic language of mass art to the tasks of socialist realism, are defined. The impact of Soviet everyday propaganda and propaganda on the reflection of the image of the teacher in the semiotic text of the poster is clarified.

Keywords: *ideology, USSR, educators, poster, mass art, propaganda*

Постановка наукової проблеми. За радянської доби освітня система мала власні самобутні традиції та досягнення, які дозволяли сформувати унікальний культурний топос освітянського простору. Він зазнавав значних впливів ідеології, що впливало і на соціальне положення освітян. Глибокі зміни відбулися у ставленні вчителів до суспільства, самих себе, власної професії. Не менші перетворення проходили у ставленні суспільства до самих освітян. Зміни ціннісних орієнтирів можна побачити в художній мові масового мистецтва, одним з видів якого є освітянський радянський плакат. За моделлю культури запропонованою М. С. Каганом, мистецтво – «єдиний плід діяльності, який відтворює людське буття в його цілісності, що дозволяє проникнути в глибинну суть культури яку він представляє. У мистецтві можна знайти знання і цінності, відображення реальності й ідеали» [4, с. 19]. Згідно із семіотичною теорією Ю.М. Лотмана, закладені в текст сенси піддаються

*Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Дизайн-освіта майбутніх фахівців: проблеми та перспективи»*

у ході культурного функціонування складним трансформаціям. В наслідок чого відбувається «додавання» смислу [6, с. 188–191]. Плакат є особливим видом графіки та має власні принципи побудови. Його семіотичний апарат повинен впливати на глядача за допомогою мінімуму виразних засобів. Аналізуючи плакати, ми можемо дослідити зміни у специфіці дизайну радянської графіки під впливом ідеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка дизайну радянського ідеологічного плаката на освітянську тематику в наш час є недостатньо дослідженою. Цінність професії педагога, та його місце в радянському соціумі вивчено більш детально. Так, із 1960-х рр. значення цієї професії аналізували під час вивчення масової свідомості, ціннісних орієнтувань та процесів типової життєдіяльності суспільства. Репрезентацію професії в мистецтві розглядали рідше. В радянську добу вивчали переважно втілення образів робітничих професій (Е.В. Ніколаєва). Багато уваги приділяли ідеологічному плакату. Видавали тематичні альбоми, каталоги виставок. Так, перше таке серйозне видання було здійснене у 1957 р. [9, с. 2–3]. А згодом було видано оновлений альбом у 1971 р. за матеріалами виставки «Український радянський плакат» [8, с. 15–20]. Видаються аналогічні альбоми й надалі, досліджується творчий шлях та біографії художників-плакатистів. Новий етап вивчення радянського плакатного спадку в Україні відбувся після впорядкування і опрацювання творів з колекції Національної бібліотеки України ім. Вернадського. Радянський плакат цікавить й дослідників графічного дизайну, наприклад окремі твори розглядаються у працях В. Даниленка [3] та Н. Сбітневої [7]. Окрему роботу плакатному мистецтву присвятив В. Шевченко [10, с. 65–90]. Таким чином, тема специфіки репрезентації у радянському мистецтві професії вчителя, є недостатньо вирішеною і потребує подальшого

вивчення.

Мета і завдання статті полягає в дослідженні специфіки дизайну та семіотичного коду радянського ідеологічного плаката на освітянську тематику. Ми ставили перед собою задачу проаналізувати характеристики зображених персонажів, використані художні та мистецькі засоби. Провести антропологічний та гендерний аналіз ідеологічних плакатів.

Виклад основного матеріалу. Примусове розповсюдження ідеологічних переконань, практика інформаційного терору, тотальний контроль наративів єдиним політичним центром вважають характерними рисами візуальної пропаганди в СРСР. Пропагандисти використовували короткі яскраві гасла, символи, текст як засіб ідеологічної комунікації та політичної реклами. Невигідні факти змінювали, цензурували, або просто приховували від суспільства. Пропаганді слугувало майже все у повсякденному оточенні людини, більшість її була візуальною. Кінофільми, будинки та архітектурні ансамблі, статуї, значки, елементи одягу, плакати, реклама, листівки, марки, монети, світлини тощо були частками державного контролю свідомості мас. Інструментами пропаганди були навіювання, підштовхування до певних дій, натяки, непряме формулювання певних ідей, звертання до бажань суспільства. Візуальна пропаганда виявилася напрочуд ефективною, а тому й часто вживаною. Вона могла застосовувати загальновідомі символи, кольори, скорочення назв, предмети вжитку [11]. Візуальну пропаганду легко транслювати, розмножувати, вона діє у просторі та часі, формує свідомість суспільства та легко змінюється відповідно до потреб партії.

Аналізовані нами плакати створювалися у різний час. Всі вони мають два основні компоненти – соціальний (повсякденний) та естетичний. Завдяки цьому ми можемо відтворити образ освітянина. Вчитель на плакаті майже завжди є частиною ідеологічно-соціальної

функції, яку він репрезентує. Зважаючи на те, що стати відомим художник-плакатист міг лише задовольняючи цензорів, можна дійти висновку, що переважна більшість плакатів не містила індивідуальних думок авторів. Тому розглядати ми будемо художні та семіотичні засоби вираження які розкривають не тільки образ вчителя як окремого індивіда, або ж групи індивідів, а образ вчителя яким його хотіла бачити, або ж бачила партія у той, чи інший період радянської епохи.

Діяльність педагога у 1950-х – 1960-х рр. суспільством розцінюється як безкорислива місія просвітництва. Педагог має високий суспільний статус, бо «цінності професії та професіоналізму були високо значущими для молоді всіх соціально-професійних груп» [2, с. 185]. Специфіка мотивування приєднання до спільноти охоплювала різні спонукання: отримання освіти заради знання, заради професії для заробітку, приєднання до колективу освітян за станом здоров'я, через життєві обставини, за партійним розподілом, а також через бажання продовжити династію учителів [12, с. 556]. З кінця 1960-х – початку 1970-х рр. соціальна роль вчителя, як носія знань зменшується. Матеріальну складову життя освітян в цей час можна назвати скромною. Молодь йде в професію все рідше, функцію вчителя часто пов'язується з покликанням, а не престижем. З часом, у 1970-х – 1980-х рр. роль вчителів як вихователів «будівників комунізму» почала сходити нанівець. Вони втратили монополію на знання і кількість плакатів присвячених ним зменшилася.

На плакаті В. Корецького та В. Гицевича «Любить родину» 1949 р. майже вся поверхня виконана у відтінках жовтого та помаранчевого. На думку Й. В. Гете [1, с. 10] «жовтий колір справляє безумовно тепле враження і викликає благодушний настрій». Фігура вчителя домінує над дітьми, який автор розмістив по золотій спіралі. Вони дивляться у вікно,

яке уособлює майбутнє. Цей плакат «кличе» нас у свою реальність, якщо прослідкувати за поглядами дітей, ми опинимося у «світлому майбутньому», яке для них має стати звичайним повсякденням. Вчитель – жінка, як і більшість вчителів зображених на плакатах радянської епохи. У центрі, домінантою слугує глобус з кордонами СРСР на ньому, він знаходиться на перехресті вертикальної та горизонтальної ліній уваги плакату і, без сумніву, для автора саме він є причиною і єдиним виправданням існування всіх зображених персонажів.

На плакаті В. Говоркова «Мой ученик!» 1948 р. настрої і палітра зовсім інші: плакат не має чіткої рамки й розділений по діагоналі на два частини – минуле і майбутнє. Минуле – чорне, старе, але поважне і розумне. Його уособлює вчитель. Майбутнє – біле, не визначене, по Кандінському білий колір – це можливість будь-якого кольору, але тут соціальним та політичним маркером є орден Героя соціалістичної праці, що закріплює за персонажем учня певний соціально-культурний модус.

Плакат З. Праздіної «Добро пожаловать в школу!» 1955 р. віддзеркалює наступний плакат в нашому списку «Добро пожаловать!» Н. Ватоліної – вони обидва збудовані за допомогою вертикальних секторів уваги, але порядок інший: постать вчительки, дівчинка з букетом, інші діти, двері. Фон максимально нейтральний, партійної символіки немає. Активно використовується заспокійливо-оптимістичний жовтий колір.

Плакат Н. Ватоліної «Добро пожаловать!» 1956 р. побудований за допомогою вертикальних секторів уваги: двері марковані «А» класом, кращим у школі, постать молоді вчительки – яка буду вчитися разом з дітьми, дівчинки-першокласниці, та інших дітей. Тло плаката не містить жодних акцентів, вони не важливі, знову використовується жовтий колір, але на відміну від інших плакатів тут трактується як свято не майбутнє дітей, тепер сам процес навчання – свято, про що свідчать букети квітів в

руках дітей, та відсутність партійної символіки.

Плакат «Освіта – надбання народу» за авторством С. Девишека, Ю. Жолудева і С. Филатова 1963 р. має певні ознаки, які можна спробувати класифікувати як типові для освітянського плакату 1950-х – 1960-х рр. Це використання жовтого «сонячного» кольору, заради надання процесу і результату освіти оптимізму, зменшення соціальної ролі вчителя-ментора (від позбавлення його соціально значущих ознак у двох попередніх плакатах, до зникнення постаті вчителя у цьому – постаті на плакаті можна ідентифікувати і як молодих вчителів і як старшокласників), елементи конструктивізму в дизайні плаката є виключенням, але типовою є відсутність конкретизованого фону та розмитість часово-просторових орієнтирів.

Плакат В. Рібакова «За славный труд, за дело благородное, учителям спасибо всенародное!» продовжує лінію плакатів в яких автори шукають нову іконографію образу вчителя, яка б відповідала зміні їх соціального статусу: тут використаний шаблон піраміди в розташуванні фігур дійових осіб, це повинно підкреслювати головування вчительки, але це нівелюється віком дітей, вона просто вища, а не головніша. Жовтий колір не з'явився, хоча зник і дисгармонійний коричневий. На зміну йому прийшов жовто-зелений, образ зеленого у Кандинського – це застій, спокій, але при додаванні жовтого він бачить у цьому поєднанні юнацький оптимізм [6, с. 337]. На тлі розташовані фігури представників робітничих спеціальностей, тепер вчитель вчить виключно майбутніх робітників – образу держави, глобусу, мапи, символів єдності немає.

Не зважаючи на популярність в кінці 70-х на поч. 80-х рр. образу вчителя-експериментатора та новатора і зміні графічної мови присвячених ним плакатів, останній проаналізований нами плакат, робота «Дорогим учителям всенародное спасибо!» В. Карпова 1980 р. – умовно

класичний. Не деталізоване тло з образами «вдячного населення», вчителька без чітких хронологічних маркерів, їй може бути й тридцять років і п'ятдесят, вчитель – знову функція, чий вік не важливий. Жовтий колір знову повернувся до вчительського плаката, нагорода на грудях як ознака соціального схвалення, по набору знаків цей плакат виглядає застарілим на 40 років і спробою «повернутися в минуле».

Висновки. На прикладах конкретних візуальних медіатекстів радянських плакатів ми провели аналіз еволюції образу викладача. В процесі дослідження ми з'ясували, що образ освітянина змінювався в залежності від соціальних, політичних, економічних реалій. Ці зміни дозволяють поділити еволюцію образу вчителя на три етапи. Перший припав на 1940-ті – 1950-ті рр.: вчитель – утілення образу героя-просвітника, він є авторитетом і в суспільстві й у школі. В плакаті це підкреслено геометрією просторових рішень, просторовими та хронологічними межами зображень та використанням низки графічних кольорових кодів. Другий – 1960-ті рр.: складніший для вчителів, як робітників сфери освіти. Їх праця тепер не чудо, а покликання, авторитет зменшено. Діяльність зведена до виконання функції надавання освітніх послуг. Третій період це – 1970-ті – 1980-ті рр.: суспільство отримує велику кількість джерел, звідки вони можуть отримувати інформацію. Вчитель остаточно втрачає позицію сакрального носія знань, його праця сприймається як творчий процес, але соціальний захист від держави так і не повернувся. В плакаті це можна побачити в інклюзії знаків і символів, що повинні кодифікувати функцію вчителювання, новим кольоровим та просторовим рішенням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гете І. В. Вчення про колір. Теорія пізнання. Москва: Ленанд, 2016. 200 с.
2. Грушин Б. А. Четыре жизни России в зеркале опросов

*Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Дизайн-освіта майбутніх фахівців: проблеми та перспективи»*

- общественного мнения. В 4 кн. Москва: Институт философии, 2001–2006. Книга 1. 624 с.
3. Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури. Харків: Колорит, 2005. 244 с.
 4. Каган М. С. Філософія культури. Санкт-Петербург: Издательский дом СПбГУ, 1996. 416 с.
 5. Лотман Ю. М. К современному понятию текста / История и типология русской культуры. Санкт-Петербург: Искусство Санкт-Петербурга, 2002. 768 с.
 6. Пилюгайцева Ю. И. Теория цвета Василия Кандинского. Ученые записки Орловского государственного университета. 2015. № 2. С. 337–339.
 7. Сбітнєва Н. Ф. Історія графічного дизайну: навч. посібн. Харків: ХДАДМ, 2014. 221 с.
 8. Український радянський плакат / авторка вступної статті та упорядник М. О. Склярська. Київ: Мистецтво, 1971. 127 с.
 9. Український радянський плакат / упоряд.: Б. С. Бутник-Сіверський, А. О. Кожухов. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. 157 с.
 10. Шевченко В. Я. Композиція плаката: навч. посібн. Харків: ХДАДМ, 2004. 123 с.
 11. Bartlett F. C. Political Propaganda. - Cambridge: University Press, 1940. 158 p.
 12. Lukyanenko O.V. Myths and Legends of De-Stalinization: The Debris of Everyday Perception of Politicians in the Minds of Educators of the UkrSSR in 1953–1964: Monograph. Poltava: Simon, 2018. 298 p.

УДК

Роман Артеменко
(Полтава, Україна)

ДИЗАЙНЕРСЬКА СКЛАДОВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ШВАЧОК В ЗАКЛАДАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

Створення в установах виконання покарань культурно виховуючого оточення, включаючи естетизацію побуту, праці; наявність дизайнерської складової у професійній підготовці швачок, естетична освіта засуджених, цілеспрямоване формування у них знань в різних галузях культури, стійкого інтересу до інформації такого роду слугують

*Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Дизайн-освіта майбутніх фахівців: проблеми та перспективи»*